

„НИКОЛА ВАПЦАРОВ — ЛЕТОПИС ЗА ЖИВОТА И ТВОРЧЕСТВОТО МУ“
от БОЙКА ВАПЦАРОВА
С., Издателство на БАН, 1979

Появяването на тази дългоочаквана книга ни кара отново, по-сериозно от всякога, да се замислим какво представлява за националния ни живот и за националната творческа съдба личността и творчеството на Никола Вапцаров. За нас днес всичко, свързано с него, е стойностно: всяка среща, всяко писмо, всеки филм или спектакъл, който е гледал, всяко приятелско събиране. От пъстрата мозайка незначителни наглед факти очакваме да възкръсне живият човек — сложен и многообразен в проявите си, чужд на „учебнически“ лакиран образ, чужд на измислената теза за стоманения работник, неподвластен на ерозионните сили на епохата.

В името на това свято възкресение Бойка Вапцарова се е заела с една мъчителна в психологически аспект задача: да възстанови нишката на дните на човека, когото е чувствувала най-близък на света, но когото е възприемала по толкова различен начин от това, което времето направи със спомена за него. Онзи човек, с когото е разделяла катандневните трудности, с когото е съпреживявала ужаса от смъртта на единствената рожба, с когото е видяла щастливи дни, но е имала и конфликти, каквито възникват във всяко семейство и когото един ден е изпратила в последния му път; онзи човек, чиято думи, жестове, стихове всякога е възприемала интимно, в границите на своя личен свят и който изведнъж се е оказал отвъд интимността, отвъд личното и в смъртта, в безсмъртието си вече не принадлежи само на нея, а на всички. Почти нищо негово вече не е само нейно — освен, разбира се, реалността на топлината му, на ласката му, на онзи малък интимен свят, който никога и с никого не можем да споделим. Но и думите, и жестовете, и особено стиховете се превръщат в колективно притежание на нацията и хората изпитват необходимост да получат всичко това, което само тя, жената на поета, може да им даде, разделяйки се завинаги с него в неговото интимно измерение.

Навярно е страшно болезнено да се връщаш ден след ден по следите на преживяното от най-близкия ти човек и сам да откриваш колко малко си го познавал, колко много

изгубени възможности и недоизказани думи тежат, да откриваш нов смисъл и недоозирани стойности в неща, на които някога не си обръщал внимание. Да пишеш за ближния е може би по-трудно, отколкото да пишеш за себе си, особено когато в спомена осъзнаваш величието на човека, с когото си живял, особено когато „гърсенето на загубеното време“ те води към намирането на универсални истини, значими за цялата нация, значими за съвременното човечество.

За Вапцаров спомена са писали мнозина, но сред богатия избор от факти и документи все нещо е оставало недоизказано, неуловено, защото да обхванеш същността на личност с толкова богат и сложен духовен живот, да разбереш противоречията ѝ, да нарисуваш трагедията ѝ е задача неизмеримо трудна. Обикновено спомените докосват повърхностни, нехарактерни моменти — среща тук, среща там, няколко разговора: и заключението, че човекът бил скромнен, честен, горял в борбата... Но вътрешната драма остава забудена със седем печата, остава непозната сложната крива на мислите му, остават неразгадани механизмите на неговите подбуди да преживее именно по този начин живота си.

Подобна опасност грози и един обективистичен летопис, който може да се превърне в безсмислено изреждане на дати и събития, в една скучна регистрационна книга. Концепцията за летопис на Бойка Вапцарова е съвсем различна. Тя се отквада да спазва строго класическата форма на летописния жанр и тръгва по най-сложния път: със средствата на документа да създаде едно вълнуващо повествование за жизнения и творческия път на поета. За тази цел авторката събира огромен доказателствен материал — стотици спомени, документи, писма, снимки — всичко, което представлява някакъв спомен за човека и твореца Вапцаров. И се заема с монтажа на тези сами по себе си неговорещи почти нищо отделни „късове“, за да сглоби от тях цялостния образ, такъв, какъвто е бил в действителност. Дори и най-беглото прелистване на страниците на летописа може да ни даде представа за естеството

на техническата работа — стриктен преглед на всички вестници и списания от онова време, издирване на театрални афиши и програми, изчитане и сверяване на читалищните каталози, които е ползувал Вапцаров, издирване на хиляди книги — тези, които той е чел, и тези, в които има нещо писано за него, ровене из селищни архиви, из съдебни преписки и, разбира се, преди всичко върховно напрежение на паметта, на интелектуалната енергия, за да се възвърне в съзнанието всичко, което не е изчезнало там безвъзвратно.

Едва когато всичко това е било извършено, от хаоса е започнала да се ражда формата на текста. Една до голяма степен предопределена от предварителната работа форма, една форма, която създава предпоставки за максимално приближаване на сериозния читател към истината за Вапцаров и за неговото време. Струва ми се, че бъдещият биограф на поета ще има сериозна основа за създаването на верен психологически портрет, ще притежава една настолна книга, от която ще черпи детайлни сведения за драмата на Вапцаров, за неговата неимоверно богата и интересна личност.

След прочитането на летописа човек не може да не си даде сметка, че малко е познавал един от най-големите национални поети, не може да не признае, че го е споходило ново осмисляне на личния принос на Вапцаров за издигането на духовната и нравствената култура на нацията, не може да не се върне отново към стиховете, които му се е струвало, че познава отлично, за да открие в тях нови семантични пластове, за да достигне много по-висока степен на комуникативност с творчеството, което още дълго ще преоткриваме.

Лично за себе си аз не се срамувам да призная, че след прочитането на ръкописа видях съвършено нов, непознат Вапцаров, който сега повече от всякога присъства в интелектуалното ми всекидневие и издига творческите ми и нравствени критерии. Беше ми непозната неговата лична трагедия, така съзвучна с тежестията на страдалнищата България, толкова съотносима към страстите български. Страница по страница аз проследих неговия път към Голготата и за мене това беше незабравимо съпреживяване, един истински възпитателен цикъл, който ми даде много духовни сили и желание за творчество.

Вървях заедно с Вапцаров из онази свещена българска земя, която му е вдъхнала живот, и се учих да разбирам сложното отношение към родното в неговата поезия. Виждах какво значение има за него планината, и то не коя да е планина, а девствената пиринска природа, сред която се е възпитавало усеянето му за волност и се е раждал копнежът му за свобода.

Воини, пленници, холера — в този свят сякаш няма място за детството, сякаш времето е въстанало срещу безгрижното на дет-

ския мир — и иначе не може да бъде, защото създанието на Вапцаровата духовна вселена започва в един от най-трагичните за българската нация мигове, сред общество, все още неосъзнало докрай значението на святата дума „свобода“, но вече заразено от проказата на отчуждението. От особено значение е и това, че детството на поета преминава в ози български край, който за всяко българско сърце е като пробен камък за силата на националното самосъзнание, който в онези години с трагичната си участ не позволява да угасне възрожденският пламък у патриотичните българии, който поведеа друг голям поет на нацията — Яворов, по Ботевите пътища, за да го срещне с малкия Никола и да събуди искрата на прiemствеността, неугасваща в една страна, в която изкуството винаги е било върно на жизнената правда, в която винаги поезията е вдъхновявала борбата за свобода и винаги под знамето на истината е имало поети, готови да напишат с кръвта си своите най-изповедни, най-български стихове.

Бойка Вапцарова умее да извлече максимална информация от документите, да превърне неодолюването в одушевяващо, да съчетае умело текстове с различна сила на внушението — документи и спомени, писма и исторически данни, за да постигне необходимото съотношение между интелектуалната и емоционалната ангажираност на читателя. Силни и автентични се открояват образите на бащата и майката, чувствава се осезателно атмосферата в Банско, съпътстващата детството на Вапцаров. От голямо значение е голямото внимание, отделено на Яворов, който ще се превърне в кардинален личен, интелектуален проблем за поета на „Вяра“. На този проблем той ще посвети беседи, ще го обсъжда с приятели, ще редицира проникновено стихове, сред които особено ще го вълнува една от най-мрачните и най-драматични поеми на поета — „Смъртта“. Вапцаров ще намери своя отговор на основния екзистенциален въпрос: какво е смъртта и готов ли е човек да я посрещне, но неговият отговор няма да прозвучи на празно място, ще дойде като продължение и като спасение от кошмарите на Яворов, от бездната, от която поетът на нощта не може да избяга.

Особено сполучливо Бойка Вапцарова успява да очертая пътя на Вапцаров към комунистическата идея, неговото приближаване към света на работниците. Летописът дава недвусмислени доказателства за възможностите поетът да организира по друг начин живота си, да следва бащините съвети и да стане или висш морски офицер, или официално признат поет, занимаващ се само с интимния си свят. Извънредно значими са тези данни, защото те говорят за направения от поета избор, за неговото съзнателно отчуждаване от света на бащата и на властта, за интелектуалното му и емоцио-

алното приобщаване към класата, която води борба с епохата „на дива жестокост“. Подробностите от биографията ни помагат да намерим нови, по-сложни тълкувания на Вапцаровите стихове, да видим в цялата ѝ дълбочина и многопосочност драмата на поета. В контекста на богатия биографичен материал ние много по-ясно разбираме подбудите за написването на една или друга творба. По новому например звучи днес за мене драмата на Вапцаров „Когато вълната бучи“, защото летописът ми дава представа за тежестите на живота в Кочериновската фабрика, за сложността на семейната трагедия на поета. Героят Андрей носи много автобиографични черти от своя автор — и той като него трябва да се откаже от бащината благословия, да прекрати от света на фалшивото спокойствие в света на мизерията, да подчини изкуството си на повелята на времето, да съчетае любовта си към машините с любов към класата, която се бори за освобождаването на своя труд. И да следва докрай своя избор. От летописа ние добиваме представа не само за биографичните подбуди, водещи поета към творчество. Бойка Вапцарова ни въвежда и в неговия интелектуален свят. Ние виждаме Вапцаров в неговото упорито приобщаване към богатствата на световната култура, той ни се представя сред книгите, които поглъща жадно, сред картините, към които проявява далеч не дилетантско отношение, сред спектаклите и филмите, които формират неговото естетическо верую.

Неочаквано богата се оказва панорамата на интелектуалните интереси на поета. Сред настоящите му автори са и такива като Ибсен, като Райнер Мария Рилке, постоянен е интересът му към българската културна традиция и показателна е задълбочеността, с която пристъпва към осмислянето на явленията — например заниманията му с творчеството на Яворов го отвеждат до детайлен интерес към кръга „Мисъл“, той се стреми да осмисли и да разбере противоречивата личност на д-р Кръстев, да проследи развитието на тенденциите по страниците на списание „Мисъл“.

В същото време поетът може проникновено да навлезе в света на художник като Църкелов, да анализира новаторското в творческото виждане на режисьори като Макс Райнхард и Боан Дановски, да теоретизира изключително сериозно и приносно по проблемите на пролетарското изкуство, до голяма степен свободен от догматични възгледи и оценки. Вапцаровият интелектуален мир е цяла вселена и Бойка Вапцарова намира най-верния начин да ни въведе в нея — когато изброява прочетени книги, гледани спектакли и филми, когато разказва за водени разговори по повод едно или друго културно явление, тя в същност разширява представите ни за интелектуалния багаж на поета, дава ни възможност да разберем на каква широка

основа и въз основа на какви дълбоки, насочвани познания се гради личното творческо дело на интелектуалеца Никола Вапцаров.

Но авторката не забравя и работника, страдащия физически, стоически понасящия лишенията огън и локомотивен машинист, готов на всичко, за да бъде сред хората, на които е посветил живота си. Многобройни са свидетелствата на тези хора за трудовото ежедневие на Вапцаров. И всички си приличат в едно — всички изтъкват неговата всеотдайност, неговата изключителна скромност, способността му да общува и да възпитава, да издига мисловността на своите другари, да им сочи единствения изход — не само с думи, но дори и с присъветия си. Заразителна е дейността на комуниста Вапцаров, който в името на партийната работа оставя на втори план творческите си амбиции. За Вапцаров е ясно, че неговите стихове ще останат в известен смисъл чужди дори за партията, взела в ръцете си оръжие, защото България преживява години, в които новото изкуство може да има предимно агитационна стойност, в които личността на поета е по-необходима в нелегалните редици, в които поезията се ражда, за да бъде осмислена и оценена от бъдещите поколения.

Но макар и трудни, макар и отчуждени от ритъма на делника, заниманията с изкуство стават все по-настойчиви, все по-необходими за целостта на вътрешния мир на комунистите-интелектуалци. Бойка Вапцарова много ясно разкрива единството, сплътеността на тези хора, които изповядват своето отчуждение от буржоазната наука и изкуство и намират време и сили да им противопоставят своите творчески открития. Многобройни са сведенията за срещи и разговори с близките приятели, изповядващи комунистическата идея — сред тях особено място заемат хора като Николай Хрелков, Георги Караславов, Георги Цанев, Христо Радевски, Людмил Стоянов, Орлин Василев, Борис Ангелушев, Шмиргела, Александър Женов, Боан Дановски, Мара Чончева и много други. Сред тези хора Вапцаров се учи да побеждава примамливите теории на „свободните, необвързани“ творци, сред тях укрепват и се развиват неговите критерии за естетически ценното.

Особено място в летописа заемат страниците, отделени на интимния свят на Вапцаров. Те са малко, защото и епохата е стеснила до минимум границите на този свят, но са едни от най-ярките, най-запомнящите се. Бойка Вапцарова не премълчава и предбрачните увлечения на своя съпруг, значението, което любовта и интимните преживявания играят в неговия живот. И Вапцаров ни става още по-близък с етичността си в любовното чувство, с уважението и преклонението си към любимата жена, става ни по-близък с грижите и радостта от раждането на детето и с мъката по изгубения син,

с отговорността си към проблемите на семейството, към душевния мир на съпругата.

Пред очите ни минават дните на поета и пред очите ни се раждат неговите стихове. Бойка Вапцарова успява да ни направи съпричастни към творческия процес на поета, да ни приобщи към неговата творческа лаборатория, да покаже как своеобразно събитията от действителността се акумулират в душевността му и се превръщат в творчество, как конкретните случаи дават кръв на художествената фантазия и се наситват с поезия, прерастват в поетични символи. Авторката ни дава представа за всички извори на Вапцаровата поезия, сред които най-силни са вярата в комунистическата идея и обичта към родината, към България, обич, която минава през сложни вътрешни конфликти. В разбирането за родина поетът отдава особено значение на своята духовна ангажираност към родния край, към страданията и копнежите на македонските българи. Причастността на Вапцаров към техните борби е подкрепена с богат документален материал — в името на тяхното приобщаване към борбата на българските комунисти в периода на зрелостта Вапцаров се връща в Банско като партийен функционер, като агитатор, набрал опит в нелегалната борба, той отива сред тях, за да ги завладее с лозунга „Съюз със СССР“, да им разкаже истините, които е научил по трънливите пътища на борбата.

За да няма телени мрежи над Беласица, поетът с апостолски жар пътува из своя край, избрал за своя съдба саможертвата в името на идеята, в името на свободата. Документите по първото дело са красноречиво доказателство за мисията на Вапцаров, за неговите качества на агитатор и възпитател на народните маси. Те са доказателство и за неговия съществен практически принос в борбата на Българската комунистическа партия за масовизиране на борбата срещу монархофашистката власт, за изключителната зрелост на неговата нравствена позиция.

Идва най-страшното време. Времето, в което страданието залушва, когато смъртта коси всичко наоколо, когато тя се устремява заплашително и към страната, която олицетворява жизнеността на идеала. Вече няма никакво време за поезия, вече няма кому да четеш стиховете си — нужен си ти самият, нужен си не като поет, а като редник на партията. Вапцаров принася на своята вяра най-голямата жертва, единственото абсолютно лично, което му е останало — поезията. В последната година от живота си той написва само три стихотворения. Но дори и в мълчанието, ние пак го чуваме. Поетът става войник и се сбoguва с читателите — „не, сега не е за поезия“ — това е неговото интелектуално послание, обяснението на предприетата стъпка. Вместо рими избухват снаряди и поетът оставя бележника със стиховете, за да тръгне сред снарядите, за да се превърне сам в снаряд, който според

силите си да взриви реално една пращинка от стария свят.

Летописът на Бойка Вапцарова доказва, че поетът е сред избраниците в борбата. Тоест сред тези, които разбират цялата ѝ тежест, които трябва да изгорят, за да тръгнат след тях нови избраници. Стремителен е полетът към изгарянето, който води към стрелбището, към отката от последна изповед пред бога и към последната поетична изповед пред хората, пред човечеството. Последните стихове на поета идват откъд смъртта, вечно жива ще бъде болката в тях, вечно ще вълнува човешкото съзнание философията на непобедимия дух.

В личността на Никола Вапцаров сякаш е избухнало цялото подозирано и неподозирано богатство на нацията. И в неговата оптимистична трагедия дишат страстите на страдалниците България. Летописът за живота и творчеството на поета изпълнява своята високоотговорна задача — да докаже величието на Вапцаровия дух, да даде богат и всеоткровен материал за бъдещи изследвания, да приближи личността на Вапцаров към нашия съвременен свят и да ни открие своеобразното на Вапцаровия път към саможертвата, към създаването на нова чувствителност, на нова нравственост, на нова житейска философия, съзвучни с духовната същност на съвременните хора.

Георги Цанков

„МАЛКИ НЕЩА“ от ИВАН ПАУНОВСКИ Изд. „Български писател“, 1978. 227 с.

Книгата на Иван Пауновски носи скромното и дори непривлекателно заглавие „Малки неща“. Ала привидната скромност на автора е прикрила една голяма амбиция да се покажат чрез „малките неща“ в биографията и творчеството на големите писатели същностни моменти от социалното и естетическото битие на една книга или на една личност. И още: да се разкрие времето и неговото политическо съзнание.

В „Малки неща“ предмет на изследване са автори и книги от различни епохи и различни идейни, тематични и стилови особености на руската и българската литература. Така редом с творчеството на Ботев, Пушкин, Достоевски, Гогол и Исак Бабел се анализират книги и проблеми на Александър Геров, Стоян Загорчинов, Александър Муратов, Станка Пенчева, Владимир Башев и Кольо Георгиев. Това обаче е мнима разпосочност или разностранност у Пауновски. Защото той избира за свои автори писатели, които са му близки като душевност и е поддържал с някои от тях продължителни тесни лични и приятелски връзки, или пък класически творци, чиято философска и психологическа дълбочина му дава възможност